

Ἄρχιμ. Μελέτιου Εὐαγγ. Γαλανοπούλου, ιεροκήρυκος Σπάρτης, βίος, πολιτεία, εἰκονογραφία, θαύματα, καὶ ἀσματικὴ ἀκολουθία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Νίκωνος τοῦ «Μετανοεῖτε». Ἐν Ἀθήναις 1933 8^{ον} μέγα, σελ. 238 μετὰ 41 εἰκόνων ἐν τέλει τοῦ κειμένου.

Κατὰ τὸν Ι΄ καὶ ΙΑ΄ αἰῶνα ζῶσιν ἐν μοναχοῖς καὶ ἀσκηταῖς ἄνδρες, τῶν ὁποίων ἡ δρᾶσις, ὑπερβαίνουσα κατὰ πολὺ τὰ στενὰ τῆς μονῆς τῶν ὄρια, ἀναδεικνύει αὐτοὺς προσωπικότητας ἐκκλησιαστικὰς μεγίστας παρασχούσας ὑπηρεσίας οὐχὶ μόνον εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸν Χριστιανισμόν, ἀλλὰ καὶ τὴν πολιτείαν. Τοιοῦτοι εἶναι ἐν Πάτμῳ ὁ Χριστόδουλος, παρὰ τοῖς Κατωτικοῖς δὲ ὁ ὅσιος Μελέτιος, ὁ ὅσιος Λουκάς ὁ Στειριώτης¹ καὶ Νίκων ὁ Μετανοεῖτε.

Τὸν τελευταῖον τοῦτον δράσαντα ἐπὶ μακρὸν ἐν Λακεδαίμονι καὶ ἀποθανόντα ἐν Λακεδαιμονίᾳ, δικαίως μετὰ τὸν θάνατόν του ἐτίμησαν οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ παντὸς ἐπαίνου ἄξιοι εἶναι, διότι εὐλαβῶς ἀσχολοῦνται περὶ τὴν ἐξιστόρησιν τῶν ἀφορώντων εἰς τὸν βίον καὶ τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ. Μετὰ τὸν Λακεδαιμόνιον ἐπίσκοπον Βρεσθένης Παρθένιον, διότι ὡς ὀρθῶς ὁ ἀρχιμανδριτὴς Γαλανόπουλος παρατηρεῖ (σελ. 25) αὐτὸς εἶναι ὁ ἀντιγράφας τὸν ἐν τῷ Κουτλουμουσιανῷ κώδικι σφζόμενον βίον τοῦ ὁσίου², μετὰ τὸν Παρθένιον, λέγομεν, ὁ πρῶην Σπάρτης Θεόκλητος ἠσχολήθη μὲ τὸν ἱερὸν ἄνδρα, νῦν δὲ τὸ καλὸν ἀκολουθῶν παράδειγμα καὶ ὁ ρέκτης ιεροκήρυξ Σπάρτης, ὁ καὶ ἐξ ἄλλων μελετῶν του γνωστὸς κ. Μελέτιος Γαλανόπουλος.

Ὁ συγγραφεὺς διὰ τοῦ ἔργου του διττὸν ἐπιδιώκει σκοπὸν, ἀφ' ἑνὸς μὲν αὐστηρῶς ἐπιστημονικόν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκλαϊκευτικόν, προσπαθῶν νὰ καταστήσῃ εἰς εὐρύτερον κύκλον γνωστὰ ὅσα γνωρίζομεν περὶ τοῦ βίου, τῆς δράσεως καὶ τῆς μονῆς τοῦ ὁσίου Νίκωνος, οὐ μόνον ἐκ τῆς βιογραφίας αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους γενομένων ἀνασκαφῶν, ἐπικουρον λαμβάνων καὶ τὰς εἰκονογραφικὰς παραστάσεις τοῦ ὁσίου ἐν ἐκκλησίαις τῆς Λακεδαίμονος, ὧν εἰκόνων καλὸν καὶ πλούσιον κατάλογον παραθέτει ἐν τέλει τοῦ βιβλίου του.

Τὸν σκοπὸν του αὐτὸν ἐφαρμόζων ὁ συγγραφεὺς, λαμβάνει ὡς βάσιν τοῦ βίου τοῦ ὁσίου τὸν ἐκ Κουτλουμουσιακοῦ κώδικος ὑπὸ τοῦ ἀοιδίμου Λάμπρου ἐν τῷ τρίτῳ τόμῳ τοῦ Ν. Ἑλληνομνήμονος ἐκδοθέντα βίον καὶ παραθέτει, εἰς γλῶσσαν ἀπλῆν καθαρεύουσαν, παράφρασιν αὐτοῦ, χάριν τῶν πολ-

¹ Βλέπε νῦν τὴν μελέτην τοῦ Μακαρ Ἀθηνῶν Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, ὁ ὅσιος Λουκάς ὁ νέος (896-953) ἐν Θεολογίας τόμ. 13 σ. 193 ἐξ. καὶ τοῦ αὐτοῦ, Ὁ ὅσιος Μελέτιος ὁ νέος (1035-1105) ἐν Θεολογίας τόμ. 13 σ. 97 ἐξ.

² Τὸν κώδικα κατεῖχεν ὁ ἐξ Ἀναβρυτῆς τῆς Λακεδαίμονος καὶ μαθητῆς τοῦ Παρθενίου Γαλακτίων. Περὶ τοῦ Παρθενίου τούτου βλ. Φ. Κουκουλέ, Ἱστορία τῆς Βαμβακοῦς σελ. 36.

λῶν, συμβουλευόμενος εἰς ὄρισμένα σημεῖα καὶ τὸν ἐν Βατικανῶ Βαρβερίνῳ κώδικι περιλαμβανόμενον βίον. Μὴ ἀρκοῦμενος ὅμως εἰς τοῦτο ὁ συγγραφεὺς καὶ ἐπιθυμῶν νὰ καταστήσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν ἀρτιώτερον τὸ ἔργον του, γνώστης δὲ τοῦ θέματος καὶ τῆς ἐποχῆς ἦν πραγματευέται, παρενδύει διασαφητικὰς παρατηρήσεις καὶ παρεμβάλλει διάφορα κεφάλαια, ἐν οἷς συζητεῖ γενικώτερα ἢ καὶ μερικώτερα ζητήματα πάντοτε μὲ τὸ θέμα του σχετιζόμενα, ὡς εἶναι λ.χ. ἡ ἱστορικὴ του εἰσαγωγή, ἐν ἣ ἔξετάζει τὴν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ Κρήτῃ κατάστασιν κατὰ τὸν Η΄. καὶ Θ΄. αἰῶνα, τὸ κεφάλαιον περὶ τοῦ ἔργου τοῦ ὁσίου, τὸ περὶ τῆς εἰκόνας αὐτοῦ κεφάλαιον κ.ά.¹

Ὁ βίος τοῦ ὁσίου, τοῦ ὁποίου ἡ ἀξία διὰ τὴν ἐκτίμησιν διαφόρων ἱστορικῶν γεγονότων ἐπαρκῶς ἐτονίσθη, καὶ ὁ ὁποῖος εἶναι πολλοῦ λόγου ἀξιος α΄) διὰ τὴν μελέτην τῶν δημῶδων ὀνομάτων διαφόρων τόπων κατὰ τὸν ΙΒ΄. αἰῶνα, ὅποτε συνεγράφη οὗτος (πβ. Μισσήνη, Βουρκάνος, Πίδαυρος, Καλαμάτα, Εὐριπος, Δαμαλάς)² β΄) διὰ τὸν τότε βίον καὶ τὰς προλήψεις καὶ γ΄) διὰ τὴν Ἑλληνικὴν παροιμιογραφίαν καθ' ὅλου, ἀφ' οὗ ἐν αὐτῷ δύναται τις νὰ περισυλλέξῃ οὐκ ὀλίγας ἀρχαίας παροιμίας καὶ παροιμιῶδεις φράσεις, ὁ βίος, λέγομεν, τοῦ ὁσίου ἐξεδόθη κατὰ τὸ ὑπὸ τοῦ Λάμπρου δημοσιευθὲν κείμενον. Καὶ δὲν ἦτο μὲν σκοπὸς τοῦ συγγραφέως νὰ κάμῃ κριτικὴν τοῦ κειμένου ἔκδοσιν, ἐπὶ τῇ βίσει ἐν τούτοις τοῦ Βαρβερίνου κώδικος ἢ καὶ τοῦ νοῦ τοῦ χωρίου, διώρθωσέ τινα τῶν παρὰ Λάμπρῳ διορθωτέων· λ.χ. ἀντὶ τοῦ τὰ ἐν τοῖς ὕμνοις τελεσθέντα οὐκ ἦσαν ὄψις ἀνύπαρκτος, φ. 162^β ὀρθῶς ἔγραψε τὰ ἐν τοῖς ὕμνοις τελεσθέντα καὶ τὸ Ἀργυρομήτης ὀρθῶς ἔγραψεν Ἀργυρομήτης φ. 171^{αβ}. Ὑπάρχουσιν ὅμως, ἐννοεῖται, καὶ ἄλλα διορθώσεις δεόμενα· προχείρως ὅλως παρατηροῦμεν ὅτι τὸ ἐν φ. 130^β «θερμῶς πάνυ ἐδέοντο σκολθῆναι αὐτὸν μέχρι Σπάρτης» ἀναγνωστὸν σκολθῆναι = νὰ λάβῃ τὸν κόπον νὰ ἔλθῃ μέχρι Σπάρτης, ὡς ἄλλως τε ὀρθῶς γράφεται ἐν τῷ Βαρβερίνῳ κώδικι. Ἐπίσης ἀντὶ τοῦ ἐν φ. 130^β «εἴ γε τὸ Ἰουδαϊκὸν φῦλον ἔξω

¹ Εἰς ὅσα λέγει περὶ τῶν Ἑβραίων ἐν Λακεδαίμονι καλὸν θὰ ἦτο νὰ προστεθῶσι καὶ τὰ σχετικὰ ἐκ τῆς μελέτης τοῦ Ν. Βέη, οἱ Ἑβραῖοι τῆς Λακεδαιμονίας καὶ τοῦ Μυστρᾶ τῆς Δημοσιευθεῖσης ἐν τῷ Νουμᾶ (Χρον. Γ'. (1905) ἀριθ. 166 σελ. 10 - 11.

² Σημαντικὸν εἶναι, κατ' ἐμέ, καὶ τὸ χωρίον «Εἶτα (ἐκ Σπάρτης) τὴν Δωριέων χώραν καταλαβὼν καὶ δύο ναοὺς ἐκέισε δειμάρμενος . . . πρὸς Μαίην παρεγένετο (σελ. 161.9 ἔκδ. Λάμπρου) ἐξ οὗ ἐμφαίνεται ὅτι κατὰ τὸν ΙΒ΄. αἰῶνα μεσοῦντα οἱ Τσάκωνες, διότι περὶ αὐτῶν πρόκειται, ἐθεωροῦντο Δωριεῖς, χωρίον, ὅπερ πρέπει νὰ χρησιμοποιοθῆ ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰ συνδεδόντα τοὺς Τσάκωνας μὲ τοὺς Λάκωνας. Η. Μεγαλοῦ, (Byzantine Architecture in Mani, Annual of the British School at Athens 33. 152) δέχεται, οὐχ ὀρθῶς, ὅτι Δωριέων χώρα εἶναι ἡ Μάνη.

³ Τὸ ἐπίθετον Ἀργυρομήτης, ὅπερ ὡς Ἀσημομήτης νῦν εἶναι γνωστὸν, ἀρχικῶς ἐδήλου τὸν ρινόκτητον, τὸν ἀντικαταστήσαντα δι' ἀργυρᾶς τὴν ἀποκοπέσαν οἶνα. Βλέπε Φ. Κουκουλέ, Ἡ νεοελληνικὴ καὶ τὰ Βυζαντινὰ ἔθιμα. Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος τοῦ 1926 σ. 202.

τῆς αὐτῶν πόλεως ἀπελάσειαν, ἵνα μὴ κατὰ χρόνον εἴη αὐτοὺς» γραπτέον καταχραῖνον καὶ πάλιν ἐν φ. 158^β ἀντὶ «ἀπηνεμώθη ὁ πρόφην ἐπὶ σοφίᾳ καὶ συνέσει καὶ δυνάμει λόγου θαναμαζόμενος καὶ πεδίον, ὃ φασιν ἀνέμου ἐδείκνυτο καὶ μικρόφρων ὁ μεγαλόφρων» γραπτέον καὶ παιδίον, ὃ φασιν ἀνέμου ἐδείκνυτο, ὡς ἄλλως τε φέρεται καὶ ἐν τῷ Κουτλουμουσιακῷ κώδικι. Ὁμοίως τὸ ἐν φ. 143^α ἵνα μὴ τῇ τοῦ βασιλέως δογῆ κακῶς ἀπόλημαι, ὅπερ ὁ Γαλανόπουλλος (σελ. 122) ἀπόλλυμαι ἐκδίδει, γραπτέον ἀπόλωμαι, τὸ δὲ ἐν φ. 171^α ἔκνους γενόμενος, ἐρρῖσετο, κατέπιπτεν, ἐκραδαίνετο, γραπτέον ἐρρησσετο, παρὰ τὸ ρήσω.

Μὲ τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸν ὄσιον Νίκωνα συνδέεται ἀναμφιβόλως καὶ ἡ ἴδρυσις καὶ ἱστορία τῆς φερωνύμου μονῆς του, ἀφ' οὗ, ὡς ἐκ τῆς βιογραφίας του γνωρίζομεν, ὁ ὄσιος ἀπέθανε καὶ ἐτάφη καὶ μοναστήριον ἔσχεν ἐν Σπάρτῃ.

Ἡ μονή, ἣς τὸ καθολικὸν ἴδρυσεν ὁ ἴδιος, ἐτιμάτο, ἐφ' ὅσον ἔζη ὁ ὄσιος, ἐπ' ὀνόματι τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ὡς ἄλλως τε καὶ ἐκ τῆς διαθήκης φαίνεται κατὰ μεσοῦντα ὅμως τὸν ΙΒ' αἰῶνα (1142), ὁπότε ἐγράφη ὁ βίος τοῦ ὄσιου ὑπὸ τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Γρηγορίου, τὸ μοναστήριον πλεόν θεωρεῖται τοῦ ὄσιου Νίκωνος, οὗτινος καὶ τὴν εἰκόνα κέκτηται «ἀνέκλινεν ἑαυτὸν ἐν τῷ προνάφ τοῦ θείου καὶ ἱεροῦ αὐτοῦ φροντιστηρίου» (180.30 ἐκδ. Λάμπρου) «οὗτος πρὸς τὸν θεῖον οἶκον τοῦ μάκαρος ἀπενεχθεῖς... (186.12) «ἐν τῷ ἱερῷ τεμένει τοῦ μάκαρος» (189.8)¹ (πβ. καὶ σελ. 189.10, 208.34, 209.18). Ἐν Πατριαρχικῷ ἐγγράφῳ τοῦ 1340 λόγος γίνεται «περὶ τοῦ μοναστηρίου τοῦ ἁγίου Νίκωνος»², θὰ ἤξιζε δὲ νὰ παρακολουθήσῃ τις τὴν ἱστορίαν τῆς μονῆς αὐτῆς καὶ τοὺς λόγους τῆς ἐξαφανίσεώς της. Πάντως ἡ παρακμὴ αὐτῆς φαντάζομαι θ' ἀρχίξῃ μὲ τὴν πενθήμερον πολιορκίαν καὶ εἶτα ἄλωσιν τῆς Λακεδαιμονίας ὑπὸ τῶν Φράγκων (ἔτ. 1207, Χρονικ. Μορέως στίχ. 2050 ἔξ.) οἷτινες θὰ εἶχον πάντα λόγον νὰ ρίψωσιν εἰς λήθην τὸν πολιούχον τῆς Σπάρτης ὄσιον, καὶ θὰ ἐξακολουθῆ μετὰ τὴν μετοικεσίαν τῶν Λακεδαιμονίων εἰς Μυστρᾶν ἔνθα, χάριν ἴσως λήθης τῆς Λακεδαιμονίας, οὔτε τοῦ ὄσιου Νικωνος ἐκκλησία ἐκτίσθη, οὔτε καὶ τοιχογραφία ἔν τινι τῶν πολλῶν ἐκκλησιῶν αὐτοῦ ἐγράφη³.

Ὁ Ἄρχιμ. Γαλανόπουλλος φρονεῖ (σελ. 137) ὅτι κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα ὑπῆρχεν ἡ μονή, ἀφ' οὗ τῷ 1340 ἐνεφανίσθη ἐπὶ συνόδου χρυσόβουλλον, ἐν ᾧ, ὡς προεῖρηται, ἐγένετο λόγος «περὶ τοῦ μοναστηρίου τοῦ ἁγίου Νίκωνος». Ἴσως τὸ πρᾶγμα νὰ ἔχη οὕτω, πάντως ὅμως χρειάζονται καὶ ἄλλαι ἄλλοθεν

¹ Ἐννοεῖται ὅτι καὶ πρότερον, ἔτη δηλαδὴ τινα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ὄσιου, ἐπ' ὀνόματι τοῦ θὰ ἐτιμάτο ἡ μονή. Ἡ μετονομασία εἶναι συνήθης εἰς τὰς μεσαιωνικὰς μονὰς.

² Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 1.219.

³ Εἰς μεταγενεστέρους χρόνους οἱ κάτοικοι τοῦ Μυστρᾶ μετέφερον εἰς τὰς ἐκκλησίας των καὶ μάρμαρα ἐκ τῶν ναῶν τῆς Λακεδαιμονίας. Ἐκ Σπάρτης πιθανῶς ἔχουσι μεταφερθῆ καὶ τὰ ἐπὶ τοῦ γυναικωνίτου τοῦ ἁγίου Δημητρίου θωράκια.

ἐπιβεβαιωτικαὶ μαρτυρίαι, διότι γνωστὸν εἶναι ὅτι τὸ ἐμφανισθὲν χρυσοβούλον ἀπελύθη εἰς παλαιότεραν τοῦ 1340 ἐποχῆν.

Ἡ ἑτέρα γνώμη τοῦ συγγραφέως (σ. 137) ὅτι ἐπὶ Τουρκοκρατίας κατεστράφη ἡ μονὴ εἶναι συζητήσιμος, πάντως ὁμως πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὡς πρὸς τὸ ζήτημα αὐτὸ δὲν γνωρίζομέν τι τὸ σαφές. Ἴσως αἱ ἀνασκαφαὶ νὰ μᾶς διδάξωσιν ἀκριβέστερα.

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀνεσκάφη ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῆς Σπάρτης ἔκκλησιαστικὸν ἢ μοναστηριακὸν κτίσμα, τὸ ὁποῖον ὁ τὰς ἀνασκαφὰς διενεργῶν συνάδελφος κ. Ἄδ. Ἀδαμαντίου ταυτίζει πρὸς τὴν μονὴν τοῦ ὁσίου Νίκωνος¹, ἣν γνώμην ἀσπάζεται καὶ ὁ Ἀρχιμανδρίτης Γαλανόπουλλος (σ. 27) παραθέτων ἐν τέλει τοῦ ἔργου του καὶ ἀρκούσας ἐκ τοῦ ἀνασκαπτομένου χώρου εἰκόνας.

Ποῦ ἔκειτο ἡ μονὴ τοῦ ὁσίου Νίκωνος θὰ δυνηθῆ τις μετὰ βεβαιότητος νὰ εἴπῃ πρῶτον, ἐὰν εὐρεθῆ διαφωτιστικὴ ἐπὶ τόπου ἐπιγραφή, καὶ δεύτερον, ἂν μελειθῆ ἔπακριβῶς ἡ τοπογραφία τῆς μεσαιωνικῆς Λακεδαιμονίας², τοῦθ' ὅπερ μέχρι σήμερον δὲν συμβαίνει. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ εὐρέθη τμήμα ἐπιγραφῆς εἰς τοὺς πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ ὁσίου Νίκωνος ἀναγομένη χρόνους, ἂν ὀρθῶς ἀναγινώσκειται ἡ ἡμερομηνία, ἡ ἐπιγραφή ὁμως αὕτη, ἂν καλῶς ἀναγινώσκω ἐν τῷ ἀσαφεῖ ἐκδοθέντι τσιγκογραφημάτι (σελ. 110) μνεῖαν ποιεῖται Λουκᾶ καὶ Ἀαρῶν τῶν μακαρίων ἡμῶν ἐπισκόπων, φρονῶ δ' ὅτι δὲν ἔχει σχέσιν μὲ τὸν ὅσιον Νίκωνα καὶ τὴν μονὴν του.

Ἐν ἀναμονῇ τῆς δημοσιεύσεως τῶν τελικῶν πορισμάτων τῶν ἀνασκαφῶν, ἄς σημειωθῶσιν ἐνταῦθα μερικαὶ ἀντιρροήσεις μου.

Ὁ Σωτήρας, ἡ μετέπειτα μονὴ τοῦ ὁσίου Νίκωνος, κατὰ τὴν βιογραφίαν καὶ τὴν διαθήκην του, εἶχε κτισθῆ εἰς τὸν φόρον τῆς Λακεδαιμονίας (σ. 164, 26, 226)³, καὶ μάλιστα εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ (228) «ἐκεῖ ὅπου ἔστεκεν ὁ σταυρὸς» (224) ἄρα εἰς μέρος ὅπου εἶχεν ἰδρυθῆ σταυροπήγιον, διασταυρουμένων δρόμων⁴.

Κατὰ τὸν βιογράφον, οὐχὶ μακρὰν τῆς μονῆς ὑπῆρχον πρατήρια, εἰς ἐν τῶν ὁποίων πτωχὴ γυνὴ ἐπῶλε ἄρτους (212.31). Εἶχε κύκλω στοὰς διπλάς

¹ Βλ. καὶ τὴν ἐκθεσιν περὶ τῶν κατὰ τὸ ἔτος 1934 ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πεπραγμένων σ. 20.

² Ἀθῆναι, κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους εἶχε, φαίνεται σημαντικόν, πληθυσμόν. Ὁ Ἄραφ γεωγράφος Edrisi τῷ 1153 χαρακτηρίζει τὴν Λακεδαιμονίαν ὡς πόλιν ἀξιόλογον, τὸ χρονικὸν τοῦ Μορέως κατὰ τὴν πολιορκίαν καὶ ἄλωσίν της ὑπὸ τῶν Φράγκων τῷ 1207 τὴν ἐξυμνεῖ ὡς χώραν μεγάλην (στίχ. 2050), ὁ δὲ Buchon, La Grèce continentale et la Morée σ. 43 ὑπολογίζει εἰς 20-25 χιλιάδας τοὺς κατοικοῦσας της.

³ Αἱ παραπομπαὶ γίνονται εἰς τὴν ἐκδοσιν τοῦ Λάμπρου.

⁴ Φ. Κουκουλέ, Τὸ κίόνιον τοῦ Νεοφύτου, Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. Η' 154.

ὑπερκειμένους καὶ ὑποκειμένους (165.18,193.31), ἔπρεπε δὲ καὶ κάτωθεν νὰ ἔχη εὐρὺν ἐπίπεδον χῶρον, ὅστις ἐχρησίμευεν ὡς γυμνάσιον τοῖς σφαιρίζουσι (172.15) ἤτοι ὡς τόπος, ἔνθα οἱ πλούσιοι καὶ ἄρχοντες ἔφιπποι ἔπαιζον τὸ γνωστὸν Βυζαντινὸν παιγνίδιον τζυκάνιον¹. Ἐὰς προσεθῆ ἡ ἐνταῦθα ὅτι, ἂν τὸ ἐκσκαφὲν σταυροειδὲς κτίσμα εἶναι βαπτιστήριον, τότε δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν ν' ἀνήκη τοῦτο εἰς μονὴν ἰδρυθεῖσαν κατὰ τὸν Ι', αἰῶνα λήγοντα, ἀφ' οὗ βαπτιστήρια δὲν ἐκτίζοντο πλέον μετὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν περίοδον. Περὶ βαπτιστηρίου ἄλλως τε οὐδεὶς γίνεται λόγος ἐν τῇ βιογραφίᾳ, ἣτις πολλῶν μερῶν τοῦ ναοῦ ποιεῖται μνείαν.

Ταῦτα δὲν συμβιβάζονται μὲ τὸ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως κτήριο, ὅπερ οὔτε διὰ τζυκανιστήριον ἀνάλογον χῶρον ἔχει οὔτε ἐπὶ ὁδοῦ διασταυρουμένης εἶναι δυνατὸν νὰ κείται, οὔτε εἰς τὰς πλευράς του ἔχει προσκεκολλημένας στοάς.

Κατ' ἐμὲ ἡ μονὴ τοῦ ὁσίου Νίκωνος ζητητέα εἰς ὁμαλώτερον καὶ χαμηλότερον τόπον ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὸ μέσον τοῦ μεσαιωνικοῦ φόρου τῆς Λακεδαιμονίας.

Ἄλλὰ εἰς ποίου εἴδους κτήριο ἀνήκουσιν αἱ κόγχαι καὶ τὰ λοιπὰ εἰρήπια τὰ ἀποτελοῦντα ἀναμφιβόλως μέρη ἐκκλησιαστικοῦ οἰκοδομήματος;

Εἰς ἐν τῶν ὑψηλοτέρων σημείων τῆς Λακεδαιμονίας ἔκειτο, ὡς ἐκ τοῦ βίου μανθάνομεν, τὸ καθολικὸν ἢ ἡ καθολικὴ, τὸ ἐπισκοπεῖον, τὸ ὁποῖον ταχικὰ ἐπεσκέπτετο ὁ ὁσῖος καὶ ἀπὸ τὸ ὁποῖον συχνὰ κατήρχετο εἰς τὸν φόρον. Ὁ βιογράφος μάλιστα, θέλων οἰοῦναι νὰ προσδιορίσῃ τὴν πρὸς τὰ ἄνω θέσιν του, ἐν σχέσει καὶ πρὸς τὴν μονήν, δις μεταχειρίζεται τὸ ρῆμα ἀνέρχασθαι διὰ τὴν εἰς αὐτὸ μετάβασιν· «δρομαίως ἀνεῖσιν ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ» (16415) «αὐτὸς μὲν ἀνεῖσι πρὸς τὸν θεοφιλεῖ ἐπίσκοπον τῆς χώρας» (170.31).

Φρονῶ λοιπὸν ὅτι τὸ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως κτίσμα εἶναι τὸ καθολικὸν τῆς Λακεδαιμονίας, τὸ ὁποῖον οὐδὲν παραδόξον ὅτι εἶχε διάφορα παραρτήματα, ἀφ' ὃ χῶρος καὶ πρὸς κατοικίαν τοῦ ἐπισκόπου θὰ ἐχρησίμευε καὶ ξενῶνες πιθανὸν εἶναι ὅτι ὑπῆρχον ἐκεῖ. Ὁ σύγχρονος μάλιστα τοῦ ὁσίου Νίκωνος ἐπίσκοπος Θεόπεμπτος ἀναφέρεται ὅτι «ἦν εἰς ἄκρον τὰ τῆς ἱατρικῆς τέχνης ἐξεσηκημένος» (173.10). Ἐὰν τοῦτο οὕτως ἔχη, τότε ἐξηγεῖται καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἐπιγραφὴ καὶ ἡ μνεία τῶν δύο θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων Λουκά καὶ Ἀαρῶν.

Ἐπανερχόμενοι εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Μελετίου Γαλανοπούλου, λέγομεν ὅτι τοῦτο εἶναι γεγραμμένον μετ' ἐπιμελείας καὶ ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἐπιτυχάνει τοῦ ἐκλαϊκευτικοῦ του σκοποῦ, οὐκ ὀλίγας ἀφορμὰς πρὸς ἐπιστημονικὴν περαιτέρω ἔρευναν παρέχον διὰ τῶν διαφορῶν παρατηρήσεων

¹ Τμῆμα μάλιστα τοῦ τζυκανιστηρίου τούτου ἦτο κάτωθεν τῆς ἐκκλησίας τῆς κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο στηριζομένης ἐπὶ καμαρῶν (σ. 225).

καὶ παρεμβολῶν τοῦ συγγραφέως, πρὸς δὲ ἀποτελοῦν καὶ ἀξιοσημείωτον συμβολὴν εἰς τὴν εἰκονογραφίαν διὰ τῶν ἐν τέλει πολλῶν καὶ λίαν ἐνδιαφεροῦσῶν εἰκόνων τοῦ ὁσίου.

Ἐῖθε καὶ ἄλλοι ἐν ἐπαρχίαις θεολόγοι, τοῦ συγγραφέως τὸ παράδειγμα μιμούμενοι, νὰ ἠσχολοῦντο μὲ παρόμοια θέματα, τὴν μεσοχρόνιον ἡμῶν ἱστορίαν οὕτω καὶ τὸν βίον ἀποσαφηνίζοντες.

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου, ἅπαντα τὰ εὐρισκόμενα - τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενα ὑπὸ τοῦ σεβασμιωτάτου Louis Petit, ἀποθανόντος λατίνου ἀρχιεπισκόπου Κορίνθου, τοῦ Ξεροφ. Α. Σιδερίδου, μέλους πολλῶν ἐπιστημονικῶν Συλλόγων καὶ Martin Jugie τοῦ τάγματος τῶν Ἀσομμιονιστῶν. Τόμος Δ'. Παρίσιοι 1935 σ. XXIX-512.

Διὰ τῆς ἐκτυπώσεως τοῦ τόμου τούτου πληροῦται τὸ κενὸν τῆς λαμπρᾶς ταύτης ἐκδόσεως τῶν ἔργων τοῦ μεγάλου Ἑλληνοσσοφοῦ τοῦ ἰε' αἰῶνος, τὸ δημιουργηθὲν μετὰ τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ Γ' τόμου, μεθ' ὃν ἐξεδόθησαν ὁ Ε' καὶ ὁ Σ', διὰ λόγους ἀγνώστους εἰς ἡμᾶς. Ὁ τόμος οὗτος εἶναι πολὺ τῶν ἄλλων σπουδαιότερος διὰ τὸν εὐρύτερον χαρακτῆρα τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ, τὸ ὅποιον συνδέεται πρὸς τὸν ἰδιωτικὸν καὶ τὸν δημόσιον βίον αὐτοῦ τοῦ Σχολαρίου πρὸ τῆς Ἀλώσεως καὶ μετ' αὐτήν, καὶ μάλιστα πρὸς τὴν ἱστορίαν, πολιτικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν, τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς ἑλληνικῆς τοῦ Βυζαντίου αὐτοκρατορίας καὶ τῆς πρώτης μετὰ τὴν Ἄλωσιν δεκαπενταετίας. Τὰ ἐν τῷ τόμῳ τούτῳ δημοσιευόμενα πλουσίως διαφωτίζουν πολλὰ πρόσωπα καὶ πράξεις τῆς τραγικῆς ἐκείνης περιόδου τοῦ ἔθνικοῦ ἡμῶν βίου καὶ που ἀνατρέπουσι μέχρι τοῦδε παραδεδεγμένας ἀντιλήψεις περὶ αὐτῶν.

Μετὰ σύντομον Εἰσαγωγὴν (σ. I-XXIX), περιέχουσιν βιβλιογραφικὰς καὶ κριτικὰς παρατηρήσεις περὶ τῶν ἐκδιδόμενων κατωτέρω 87 συγγραφεῶν τοῦ Σχολαρίου, ὧν αἱ μὲν 58 καὶ πρότερον ἐκδοθέντα ἀνατυποῦνται ἐξ αὐτογράφων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ κωδίκων αὐτοῦ τοῦ Σχολαρίου μετὰ περισσοτέρων ἐπιμελείας, αἱ δὲ 29 τὸ πρῶτον νῦν ἐκδίδονται, ἀποτελοῦσαι τὸ 1/3 τοῦ ὅλου τόμου, καὶ τινὰς προσωπικὰς κρίσεις τοῦ ἐκδότου περὶ τοῦ περιεχομένου ἢ τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἔργων τούτων τοῦ Σχολαρίου, δημοσιεύονται πρῶτον ὅσα ἔγραψεν ὁ Σχολάριος κατὰ τοῦ σοφοῦ πλατωνικοῦ Γεωργίου τοῦ Πλήθωνος, καὶ δὴ 1) Κατὰ τῶν Πλήθωνος ἀποριῶν ἐπ' Ἀριστοτέλει, εἰς δύο βιβλία (σ. 1-116), μετὰ Προοιμίου, ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι τὸ ἔργον ἐστάλη πρὸς τὸν δεσπότην Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον εἰς Πελοπόννησον, πάντως πρὸ τοῦ 1448, ὅτε κατὰ Νοέμβριον ὁ Κωνσταντῖνος